

**ЕТНОМОВНИЙ КОМПОНЕНТ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ
У НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ПЕРЕКЛАДІ РОМАНУ
Ю. АНДРУХОВИЧА «ДВАНАДЦЯТЬ ОБРУЧІВ»**

Статтю присвячено дослідженню особливостей відтворення семантико-стилістичних функцій етнографічних реалій у романі Ю. Андруховича «Дванадцять обручів» засобами німецької мови. Проаналізовано вплив традиційних способів перекладуреалій нарівень відтворення їх етномовної семантики.

Ключові слова: реалія, смислова структура, денотативна сема, конотативна сема, етномовний компонент.

Ріка мови глибша, ніж поверхня повсякденних розмов, де ти береш «до рук» тільки ті слова, які лежать на поверхні. Це аж ніяк не стосується мови художньої літератури, де за шораз наптовхуєшся на нові глибини, запропоновані автором для розвінчування цікавості читача та для представлення свого індивідуального малюнку мови, що складає мозаїку портрета письменника. Мова Ю. Андруховича, відомого в Україні та за кордоном письменника-постмодерніста, настільки барвиста і переповнена великою кількістю реалій, що це складає неабиякі труднощі для перекладу. Найбільше перекладів творів Ю. Андруховича здійснила Сабіна Штьор, виважений і досвідчений перекладач, за освітою – славіст, в недавньому минулому – співробітник амбасад ФРН в Києві. Сабіна Штьор не на відстані освоїла реалії української культури, а мала можливість акумулювати у собі здобуті знання, досвід і відчуття для реального і майже досконалого відтворення творів письменників-модерністів німецькою мовою.

Труднощі, які виникають при перекладі етнографічних реалій, часто пов'язані не стільки із розбіжностями у менталітетах, скільки із вивченням історії культури мови-оригіналу та національно-специфічними особливостями міжмовної та міжкультурної комунікації. Подолання таких труднощів залежить не тільки від вправності та досвіду перекладача, а від кропіткої праці із довідковими статтями та лексикографічними джерелами.

Останнім часом все більше творів української літератури перекладаються на різні мови і стають доступними для іншомовних читачів. Вони відкривають їм особливості української культури, історії та ментальності. При цьому на перекладний текст переноситься закодована національно-культурна інформація, маловідома для читача. До такої інформації належать українські етнографічні реалії: українська трагедія, національне вбрання, побутові речі, традиції та ін. Незважаючи на досягнення лінгвістів у цій галузі, в сучасному перекладознавстві ще недостатньо праць, присвячених відтворенню українських реалій засобами німецької мови. У творах Ю. Андруховича знаходимо цілий ряд етнореалій, які потребують при відтворенні на німецьку мову особливо делікатного підходу. Вміння донести до іншомовного читача «чужу» культуру, не підмінюючи її своєю, вміння створити для нього малюнок світу автора, не переобтяжуючи його перманентним гортанням коментаря, належить до відповідальних завдань перекладача.

Мета статті полягає у виявленні особливостей відтворення етномовної семантики реалій у романі Ю. Андруховича «Дванадцять обручів» при їх перекладі на німецьку мову. Об'єкт дослідження передбачає аналіз лексем на позначення побуту та одягу та ін., репрезентованих у романі. Вони часто становлять суттєву трудність для перекладача, пов'язану із відсутністю в носіїв цільової мови позначуваного референта та неможливістю віднайти у ній повні чи часткові відповідники. При цьому слід враховувати не тільки денотативну функцію лексичної одиниці, але й конотації, що носять національний та історичний характер, який не має права бути нейтралізований або наближений до цільової мови, оскільки це може призвести до підміни реалій, що є небажаним і навіть недопустимим рішенням досвідченого перекладача. Мова йде про явище неперекладності, пов'язане з відтворенням етномовного компонента, осмислення якого тісно пов'язано з вивченням семантичної структури лексичної одиниці, в основі якого, як зазначає П. Содомора, лежить метод компонентного аналізу, який передбачає розкладання слова на мінімальні семантичні складники. Йдеться про конотації, що ґрунтуються на асоціаціях, образних уявленнях, які у свідомості носіїв мови пов'язуються з об'єктом, що позначений цією лексемою [7, с.6], яка несе певну культурну інформацію.

Перекладу реалій, в тому числі українських, присвятили свої дослідження такі вчені як Р. П. Зорівчак, Д. Дюрішін, Л. К. Латішев, І. Леві, Е. Маркштайн, М. Новикова, В. Коллер, А. Попович, О. І. Чередниченко, С. Влахов та С. Флорін, П. Содомора.

Розглядаючи відтворення етнографічних реалій у німецькомовному перекладі роману Ю. Андруховича, насповхуємося на ряд труднощів, з якими зустрічається перекладач. Це, перш за все, стосується гуцульської діалектної лексики. Темі гуцульської говірки присвятили свої дослідження М. В. Бігусяк, В. В. Грещук, П. Ю. Гриценко, Я. Закревська, М. П. Лесюк та ін. До кінця 2012 року прикарпатськими вченими планується видати словник «Гуцульська діалектна лексика в українській хуждній мові».

Серед представлених у романі гуцульських діалектичних реалій слід відзначити реалії на позначення предметів побуту, одягу, їжі, музичних інструментів і т.ін.

Розглядаючи гуцульські реалії побуту, у романі «Дванадцять обручів» зустрічаємо слово **ліжник**, яке створює для перекладача деякі труднощі.

При відтворенні цієї реалії перекладач вдається до засобів цільової мови та без додаткового коментаря послуговується способом гіперонімічного перейменування, пропонуючи німецький відповідник *Wolldecke*, який функціонально відтворює реалію. На денотативному рівні не виникає сумнівів правильності перекладу, оскільки *ліжник* – це і є шерстяне покривало. Проте втрачається етномовний компонент і залишається тільки предметне співвіднесення лексичної одиниці: *ліжник* – невід’ємна реалія гуцульського побуту, яка є носієм ознаки «довга фарбована овеча вовна», «ткати», «візерунки», «гуцульський промисел». Семантичний континуум реалії *ліжник* охоплює широкий ряд конотацій, що ґрунтуються на образній уяві, яка у свідомості носіїв мови пов’язується з об’єктом, позначеним цією лексемою, і не викликає подібних асоціацій у читача цільової мови при уяві об’єкта *Wolldecke*. Локалізація реалії за допомогою означення «aus Kosiw» не цілком компенсує етнічний компонент, хоча є підсилувальним елементом і чіткішим виразником її ознаки. (Порівняй: укр. “Повернувшись до Відня на початку літа, Карл-Йозеф Цумбруннен привіз дерев’яного лакованого орла, пару косівських ліжників...” [1, с. 17] – нім. “Als er im Frühsommer nach Wien zurückkehrte, brachte Karl-Josef Zumbrennen einen lackierten Holzdadler mit, ein paar Wolldecken aus Kosiw...” [8, с. 12]. Привезений паном Цумбрунненом до Відня гуцульський сувенір – *дерев’яний лакований орел (lakierter Holzdadler)* є також елементом гуцульського промислу й невід’ємним атрибутом серванту або шафи у гуцульській вітальні. У цільового читача вона не викликає образності та оцінності, бо є надто ситуативною, не несе важливого контекстуального навантаження, не містить компонента національної унікальності, тобто не слугує носієм особливих національних рис. Крім того, не несе ніякого додаткового смислового навантаження і належить до промислу горян, перевага яких на сьогоднішній день надається різьбленим скринькам. Для порівняння візьмемо промисел німецьких горян, результатом якого стали німецькі етнореалії *Schwarzwaldler Uhren, Weihnachtsfiguren aus Erzgerige* та ін.

Як елемент повсякденного гуцульського побуту, так і як символічним гуцульським атрибутом є побутова реалія *топірець* (мовою опришків «бартка» із дещо іншою конотативною семою на позначення бойової сокирки) Топірець – сокира на довгому держаку, прикрашена інкрустацією, різьбленням і т.ін. [3, с.248], вважається допоміжним засобом для пересування в горах, що зумовило наявність довгого держака. Крім того, *топірець* також був символом бойової доблесті і засобом оборони в опришків [6, с. 1021] і не призначений для важкої домашньої роботи. Реалія є відомою як гуцульський сувенір на рівні із інкрустованими чи різьбленими тарілками, булавами та ін. (Порівняй: укр. “...але залишки наскладаних ним раритетів у вигляді всіляких інкрустованих шкатул, *топірців* і розібраної кахляної печі...” [1, с. 88] – нім. “...doch die Überreste der von ihm angehäuften Raritäten -- verzierte Schatullen, *Beilen* und ein zerlegter Kachelofen...” [8, с. 78]. При перекладі відбувається елімінація національно-культурної специфіки. Лексеми “*топірець*” та *n, Beil* збігаються на денотативному, та мають суттєві розбіжності на конотативному рівні. Лексема *n, Beil* (сокира, топір) в українському побуті позначає предмет побутового вжитку для рубання дерева, дров та ін.. Така ознака відсутня у реалії *топірець*. Крім того, при відтворенні лексеми “*топірець*” втрачається демінутивний суфікс –ець і,

відповідно, ознака «предмет невеликих розмірів» (топірець – сокирка, сокирчина). Таким чином, переклад лексеми «*топірець*» як *n, Veil nru* може заплутати німецькомовного читача і наштовхнути його на думку, що у Карпатах живуть народи, які ходять із *сокирами*. Для збереження етномовного компоненту реалію “*топірець*” можна було б відтворити як *huzulisches (kleines) Handbeil*, або запропонувати вкінці книжки загальний коментар для гуцульських та інших маловідомих українських реалій, в яких при перекладі міг би втратитися етнокомпонент.

Елементи гуцульського одягу не завжди мають свої відповідники на інших територіях України. Деякі з них мають спільні позначення, але відрізняються покромом та різними деталями, які не тільки не завжди відомі для цільового читача, але й для носія мови. У тексті зустрічаються й виключно гуцульські одиниці одягу, переклад яких не наявний у лексикографічних джерелах. Значні полегшення для перекладача складає опис автором вбрання у тексті-оригіналі, наприклад, деталізація зовнішнього вигляду *кресані* (чоловічого фетрового капелюха з прикрасами), що, зрештою, і полегшує візуалізацію цільовому читачу. (Порівняй: укр. “... були там також якісь тарелі – різьблені, металеві та керамічні...”, *кресані*...” [1, с. 70] – нім. “...es gab dort auch Teller, geschnitzte, aus Metall und Keramik...”, *Schlapphüte*...” [8, с. 61]. “Вибір... припав на екзотично-ефектних, з кольоровим пір’ям у капелюхах... гуцулів” [1, с. 96] – нім. “...die Wahl ...war ohne Zögern auf exotisch-effektvollen Huzulen mit ihren *buntgefiederten Hüten*...” [8, с. 85]. При такій деталізації не втрачаються етнічно зумовлені особливості реалії, які не містить лексема *Schlapphüte*, відтворена способом уподібнення.

Деякі проблеми у перекладача виникають при відтворенні реалії на позначення одного з предметів жіночого одягу – *плахти*, представлені у різних лексикографічних джерелах по-різному, залежно від території проживання українців. У романі І. С. Нечуй-Левицького “Кайдашева сім’я” плахтою називали різновид спідниці, яка виготовлялася зі зшитих наполовину полотниць барвистої клітчастої вовняної тканини. У поляків, лужичан, словаків плахта – головна і наплічна накидка з полотна. Перекладач, вдаючись до способу генералізації, використовує надто узагальнюючий відповідник – *n, Kleid*, що не відповідає денотативному компоненту реалії. При цьому поза увагою залишається семантична структура лексичної одиниці, де втрачається етнічний компонент, проте зберігається ритмомелодика тексту (порівняй: “...лише багрова *плахта* сонця кров у них роз’являє” [1, с. 180] – нім. “...das *Purpurkleid* der Sonne nur das reizt ihr Blut...” [8, с. 165]. Такий спосіб перекладу є оправданим, оскільки йдеться про уривок з поезії Б.-І. Антонича і метафоризацію зображення сонячної корони, тому генералізація при відтворенні реалії “*плахта*” на лексеми *n, Kleid*, конвертація якої на лексеми *m, Wickelrock* могла б применшити метафоризацію поезії.

При відтворенні реалії містично-таємничого світу гуцулів “*мольфар*” перекладач вдається до комбінованої реномінації, в якій транскрипція дозволяє зберегти сему «чужинність», а додаткове пояснення *m, Zauberer* відтворює денотативний та конотативний компоненти смислової структури реалії. (Порівняй: укр. “...*подвижник краєзнавства й етнографії був насправді мольфаром*” [1, с. 86] – нім. “*Streiter für Heimatkunde und Ethnographie in Wirklichkeit ein Molfar, ein böser Zauberer*” [8,

с. 77]. Проте впровадження ще одного пояснювального елемента *böse* не цілком виправдовує конотацію лексеми *мольфар*. Українська художня література представляє мольфарів не тільки як чаклунів, але й тих, які розганяли хмари й лікували травами людей (Наприклад, роман “Тіні забутих предків” М.Коцюбинського). Крім того, “білі мольфари” є спорідненими з козаками-характерниками. Альтернативним перекладом міг би слугувати пояснювальний елемент “*huzulischer Zauberer*”, який вказує на локалізацію реалії чи належність її до певної етнічної групи, а не тільки бути виразником категоріальної ознаки денотата, що диференціюється за його відношенням до магії (*Zauberer*). Проте актуалізована в тексті перекладу конотативна сема «злий», яка не є обов’язковим елементом етномовного компоненту реалії *мольфар*, прив’язує відтворену реалію до характеристики героя твору. Тому в перекладі не просто надається перевага референтній ознаці реалії, а контекстуальному співнесенню.

Отже, досліджений нами матеріал демонструє труднощі, з якими зустрічається перекладач при відтворенні українських реалій. Вдаючись до різних способів трансляційного перейменування, вибір перекладача не завжди сприяє відтворенню етномовного компонента, і, відповідно, українського національного колориту. Застосовані перекладачем способи уподібнення, комбінованої реномінації та описативної перифрази, забезпечують високий ступінь експліцитності, та все ж не є найдосконалішими щодо відтворення локальної інформації реалій першотвору. Проте майстерність перекладача не піддається сумніву, оскільки відтворити етнореалії, зокрема гуцульську діалектну лексику, потребує чималих зусиль.

Література

1. Андрухович Ю. Дванадцять обручів / Ю. Андрухович. – Львів : Критика, 2003. – 323 с.
2. Влахов С. Непереводимое в переводе. Реалии / С. Влахов, С. Флорин. Мастерство перевода // Сб. Статей. 1969. – М. : Сов. писатель, 1970. – С. 432-456.
3. Грещук В. В. «Репрезентовані групи гуцульських діалектних слів у коломийках» / В. В. Грещук // Лінгвістичні студії. – Вип. 20. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litnisto.org.ua/>.
4. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад / Р. П. Зорівчак. – Л., 1989. – 210 с.
5. Кияк Т. Р. Теорія та практика перекладу (німецька мова) : [підручник для студентів вищих навчальних закладів] / Р. Т. Кияк, А. М. Науменко, О. Д. Огуй. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 592 с.
6. Котляр М. Довідник з історії України / М. Котляр, С. Кульницький. – К. : Перун, 1996.–1294с.
7. Содомора П. А. Побутові реалії Гомерової «Одіссеї» у перекладі (на матеріалі українських перекладів поеми) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / П. А. Содомора. – К., 2007.–20 с.
8. *Andruchowytch J. Zwölf Ringe*. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2005. – 305 S.

Tkachivska M. The Ethnolinguistic Component of Ukrainian Realia in the German Translation of Yu. Andrukhovych's Novel «The Twelve Rings»

The article is devoted to the study of the special features of reproducing the semantic-stylistic functions of the ethnographic realia in Yu. Andrukhovych's novel "The Twelve Rings" by means of the German language. The influence of the traditional ways of realia translation on the level of their ethnolinguistic semantics reproduction is analyzed there.

Key words: realia, semantic structure, denotative seme, connotative seme, ethnolinguistic component.

Ткачьева М. Р. Этноязыковой компонент украинских реалий в немецкоязычном переводе романа Ю. Андруховича «Двенадцать обручей»

Статья посвящена исследованию особенностей воспроизведения семантико-стилистических функций этнографических реалий в романе Ю. Андруховича «Двенадцать обручей» средствами немецкого языка. Проанализировано влияние традиционных способов перевода реалий на уровень воспроизведения их этноязыковой семантики.

Ключевые слова: реалия, смысловая структура, денотативная сема, коннотативная сема, этноязыковой компонент.